

SOCIJALNI KAPITAL I UDRUGE U EUROPSKIM DEMOKRACIJAMA

Berto Šalaj

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Recenzija

Obrnova interesa za civilno društvo kao područje znanstvenog istraživanja, do koje je došlo u posljednjih dvadesetak godina, rezultirala je velikim brojem zanimljivih radova.* Pritom je recentno oživljavanje interesa, za razliku od prethodnih razdoblja intenzivnog bavljenja temom civilnog društva kada se uglavnom radilo o teorijskim promišljanjima, obuhvatilo i brojna empirijska istraživanja o različitim aspektima civilnog društva. Jedno je od najvažnijih pitanja u tim novim istraživanjima ono o najprikladnijoj metodologiji putem koje se može pristupiti analizama civilnog društva. Knjiga *Social Capital and Associations in European Democracies: A comparative analysis*, koja je nastala kao produkt komparativnoga istraživačkog projekta, a koju su uredili britanski politolog William Maloney i njemačka politologinja Sigrid Rossteutscher, zanimljiva je i značajna upravo po inovativnoj metodologiji koja je u istraživanju korištena.

Knjiga, uz uvodni i zaključni dio, sadrži 11 poglavlja strukturiranih u tri

veće cjeline. U uvodnom dijelu urednici zbornika opisuju temu svog istraživanja polazeći od teze kako, unatoč porastu broja empirijskih istraživanja civilnog društva u proteklih nekoliko godina, politolozi još uvijek malo znaju o prirodi i funkcijama civilnog društva u europskim državama. U tom dijelu knjige urednici ekspliciraju shvaćanje civilnoga društva koje je u temelju istraživačkog projekta i koje su prihvatili svi autori koji su sudjelovali u istraživanju. Tako navode kako je njihovo razumijevanje civilnog društva na tragu suvremenog shvaćanja tog koncepta prema kojemu se civilno društvo smješta, kao različito, između države i tržišta. Shvaćanje prema kojemu je građansko društvo sfera koja uključuje i tržište, prisutno kod Hegela, Marxa i brojnih drugih autora, proizlazilo je iz političkoga i ekonomskog konteksta razdoblja u kojemu se građanskim društvom smatralo sve što je odvojeno od gotovo neograničene moći državne administracije. Suvremena razumijevanja isključuju iz koncepta civilnog društva i tržište, pri čemu se tak-

* Maloney, William A., Rossteutscher, Sigrid, ur., *Social Capital and Associations in European Democracies: A Comparative Analysis*. London/New York: Routledge, 2007, 308 str.

va određenja temelje na uvidima da tržišna razmjena, koja se najčešće temelji na nejednakoj ekonomskoj moći i bespoštednoj borbi za ostvarivanje profita, podriiva građanske vrline i komunikacijske strukture svijeta života. Kao određujuće obilježje civilnog društva ne uzima se dakle više samo dobrovoljnost, već i racionalna komunikacija među pravno i politički jednakim građanima.

Istraživanje i istraživački dizajn detaljno su opisani u prvom poglavlju, čiji su autori, uz Maloneya, španjolski politolog Joan Font, nizozemski politolog Peter Geurts i njemačka politologinja Marina Berton. Oni navode kako ih, od brojnih potencijalnih istraživačkih tema vezanih uz civilno društvo, najviše zanimaju tri pitanja koja su bila u temelju njihova međunarodnog komparativnog projekta istraživanja civilnog društva u europskim državama. To su pitanja strukture civilnoga društva, utjecaja civilnoga društva na socijalnu i političku participaciju građana te utjecaj socijalno-kulturnih i političko-institucionalnih činitelja na civilno društvo. Pritom autori navode kako su se u svom istraživanju civilnog društva u Europi usredotočili na šest europskih država, Dansku, Nizozemsku, Njemačku, Škotsku, Španjolsku i Švicarsku, odnosno na po jedan grad iz svake od navedenih država. Tih šest gradova su Aalborg, Aberdeen, Bern, Enschede, Mannheim i Sabadell, pri čemu im je zajedničko obilježje da svaki ima više od 100 000 stanovnika.

Kao glavnu razliku u odnosu na prethodna istraživanja civilnoga društva i svojevrstnu metodološku inovaciju autori navode kako su u njihovu istraživanju temeljne jedinice analize udruge, a ne pojedinci. Naime većina recentnih istraživanja civilnoga društva usredotočuje se, korištenjem anketnih upitnika, na in-

dividualnu razinu, to jest na temelju obilježja pojedinačnih ispitanika izvode se opisi i zaključci o stanju civilnog društva u nekoj zajednici. Takvim istraživanjima dobivaju se podaci o tome u kojoj su mjeri pojedinci članovi, aktivisti i volonteri u organizacijama civilnog društva te se na temelju tih podataka stvara slika o civilnom društvu u cjelini. Autori ne odbacuju takvu metodologiju, navodeći kako je njezino korištenje rezultiralo nizom zanimljivih istraživanja i uvida, no također ističu i neke manjkavosti takvog pristupa. Istraživanja koja se usredotočuju na pojedince ne osiguravaju informacije o asocijativnom okviru unutar kojega se djelovanje pojedinaca događa, to jest ne pružaju podatke o kontekstu toga kolektivnog djelovanja građana. Stoga autori navode kako su se oni u svom istraživanju odlučili usredotočiti na razinu udruga. Pritom su, nakon odabira gradova, napravili pregled i popis svih udruga u pojedinim gradovima. Kao kriterije na temelju kojih su uvrštavali udruge u svoj popis, uz činjenicu da je udruga bila vidljiva u javnosti, to jest formalno registrirana, izabrali su dobrovoljnost članstva, nezavisnost od vlasti u pitanjima donošenja i provođenja odluka te neprofitabilnost. Korištenjem tih kriterija došli su do ukupnog broja udruga u gradovima obuhvaćenim istraživanjem, pa tako taj broj, primjerice, u Mannheimu iznosi 5002, a u Sabadellu 1129. Nakon toga opsežnog posla svim su udrugama poslani upitnici, pri čemu je, nakon nekoliko ponovljenih molbi za popunjavanje i vraćanje upitnika, postotak vraćenih upitnika bio od najnižih 35 posto u Sabadellu do najviših 70 posto u Bernu, dok se u ostalim gradovima kretao oko 50 posto. Autori navode kako im takav postotak vraćenih upitnika omogućava da donose relativno pouzdane

zaključke o stanju civilnog društva u navedenim gradovima. Preostala poglavlja u knjizi donose pregled i interpretaciju rezultata dobivenih na temelju podataka prikupljenih anketom.

Urednici knjige William Maloney i Sigrid Rossteutscher autori su drugoga i trećeg poglavlja, kojima je zajednička tema pitanje strukture civilnog društva u šest odabranih gradova. U drugom poglavlju autori tematiziraju pitanje veličine civilnog društva, a polazna je točka u toj analizi ukupan broj udruga. U prvom dijelu poglavlja autori ekspliciraju mehanizme putem kojih veličina civilnog društva može utjecati na kvalitetu demokracije u nekoj zajednici. Iz perspektive pojedinca koji se želi pridružiti udruzi veći broj udruga znači i veći mogući izbor i veću dostupnost. Osim toga velik broj udruga također znači da među udrugama može postojati natjecanje za pridobivanje novih članova. Takva "borba" za nove članove može imati dvije posljedice. Prva je specijalizacija udruga unutar pojedinih sektora, što znači da udruge počinju zauzimati specifičan prostor koji ih razlikuje od ostalih udruga i potencijalno im daje komparativnu prednost u odnosu na njih. Druga je posljedica da udruge moraju razviti određene strategije za privlačenje članova, što može voditi većoj otvorenosti i prijemčivosti prema zahtjevima članova.

Veličina civilnog društva u nekoj zajednici može se, prema autorima, izraziti putem nekoliko mjera. Prva je ukupan broj udruga u zajednici, druga broj udruga na 1000 stanovnika, a treća, koju oni najčešće koriste, u omjer stavlja ukupan broj udruga i ukupan broj stanovnika određene zajednice. Koristeći se tom mjerom, ustanovili su kako je civilno društvo, s obzirom na broj udruga, najrazvijenije u Mannheimu, gdje na sva-

ka 64 stanovnika postoji jedna udruga, a potom, po veličini, slijede Aalborg s 80, Enschede s 91, Bern sa 102, Aberdeen sa 112 i Sabadell sa 164 stanovnika po jednoj udruzi.¹

Druga razina analize veličine civilnog društva obuhvaća pitanje članstva u udrugama. Pritom autori prave razliku između kvantitete i kvalitete građanske participacije, to jest participacije u udrugama. Pod kvantitetom razumijevaju ukupan broj članova u udrugama. Prema ukupnom broju članova najrazvijenije je civilno društvo u Aalborgu, gdje jedna udruga u prosjeku broji 185 članova, a najnerazvijenije u Enschedeu, gdje prosjek članova po udruzi iznosi 144. Pod kvalitetom participacije autori razumijevaju odnos između ukupnog broja članova udruge i broja aktivnih članova, to jest zanima ih pitanje kapaciteta

---

¹ U znanstvenim i stručnim publikacijama koje tematiziraju stanje civilnog društva u Hrvatskoj često se mogu pronaći ocjene koje sugeriraju da u Hrvatskoj postoji izrazito velik broj udruga, a vrlo se često tome dodaju i ocjene kako takva rascjepkanost nije dobra za razvoj civilnog društva. Ostavljajući po strani pitanje o optimalnoj veličini civilnog društva u nekoj državi, kao i pitanje koliko je registriranih udruga zaista aktivno, ovdje navedena metodologija i podaci omogućavaju svrstavanje Hrvatske u jedan komparativni okvir. Prema podacima s mrežnih stranica Vladina Ureda za udruge (www.uzuvrh.hr), početkom kolovoza 2008. godine u Hrvatskoj je bilo registrirano 35 480 udruga. Koristeći gore navedenu mjeru, dobiva se podatak da u Hrvatskoj na 134 stanovnika dolazi jedna udruga. Taj podatak, uz pretpostavku da prosjek za gradove koji su uključeni u istraživanja otprilike odražava i ukupno stanje njihovih država, sugerira da je Hrvatska po veličini civilnog društva iza Njemačke, Danske, Nizozemske, Švicarske i Škotske, a ispred Španjolske.

udruga da aktiviraju svoje članove. Mjera kvalitete participacije dobiva se izračunavanjem postotka aktivnih članova od ukupnog broja članova neke udruge. Rezultati pokazuju da je stanje najbolje u Aberdeenu gdje, u prosjeku, udruge uspijevaju aktivirati 71 posto svojih članova, a najlošije u Bernu, gdje ta brojka iznosi 54 posto.

Analiza koju su autori proveli pokazala je kako postoje različiti pravci razvoja civilnoga društva. Tako, primjerice, u Mannheimu postoji velik asocijativni sektor s brojnim udrugama, no istodobno taj sektor nije naročito uspješan u aktiviranju članova. S druge je strane Aberdeen, čiji asocijativni sektor nije toliko velik, ali je civilno društvo u tom gradu puno uspješnije u aktiviranju članova. Na kraju poglavlja Maloney i Rossteutscher zaključuju kako je veličina civilnoga društva, odnosno njegova vibrantnost, važan indikator razvijivosti civilnog društva, no kako se empirijska analiza ne smije zaustaviti samo na pitanju veličine. Sljedeći korak u analizi treba, po njihovu mišljenju, biti analiza sadržaja udruživanja. Bez takve analize postojanje velikog broja udruga može prikriti činjenicu da je određeni broj sadržaja, to jest interesa ostao nezastupljen.

Stoga su u trećem poglavlju poduzeli analizu sadržaja udruživanja, odnosno postavili pitanje o sadržajima i ciljevima oko kojih se udruge u analiziranim gradovima najviše utemeljuju. Ta je usredotočenost na sadržaje i ciljeve udruživanja logična ako se u obzir uzme činjenica da, u najvećem broju slučajeva, glavni razlozi zbog kojih se građani odlučuju pridružiti nekoj udruzi jesu upravo sadržaji kojima se udruga bavi. Autori pritom napominju kako pitanje o sadržajima udruživanja implicira i jedno zanimljivo

normativno pitanje na koje u empirijskim istraživanjima nije lako odgovoriti. Radi se o pitanju procjene razvijivosti civilnog društva u nekoj zajednici. Kada za neko civilno društvo možemo reći da je u potpunosti razvijeno? Na to pitanje moglo bi se precizno odgovoriti samo ako najprije ustanovimo interese građana određene zajednice, a potom te iskazane interese usporedimo sa sadržajima koji su zastupljeni u udrugama koje djeluju u toj zajednici. Maloney i Rossteutscher navode kako je takve podatke vrlo teško prikupiti, te se odlučuju za manje ambicioznu strategiju, a ta je prikupiti što detaljnije podatke o sadržajima udruživanja pojedinih udruga te potom pronaći teorijsko uporište koje će im omogućiti da vrednuju predstavlja li opseg tih sadržaja, to jest zastupljenih interesa u zadovoljavajućoj mjeri interese građana u određenoj zajednici.

U analizi glavnih sadržaja djelovanja udruga započeli su s klasifikacijom od 37 mogućih područja djelovanja te su nastojali utvrditi koliko su ti sadržaji zastupljeni u udrugama u šest gradova obuhvaćenih istraživanjem. Statistička obrada dobivenih podataka pokazala je kako se u konačnici sva raznolikost sadržaja udruživanja može svesti na tipologiju prema kojoj postoje tri glavna segmenta civilnog društva, uz napomenu da je svaki od tih dijelova interno kompleksan. Ta tri segmenta oblikuju se oko sfera politike, ekonomije i slobodnog vremena. Tako, primjerice, u prvi segment ubrajaju udruge koje se bave promoviranjem demokracije i ljudskih prava, u drugi sindikate i udruge poslodavaca, a u treći sportsko-rekreacijske udruge. Ukoliko se takva tipologija poveže s dominantnim razumijevanjima civilnog društva, može se reći kako je civilno društvo različito od države, tržišta

i obitelji, no kako je, preko sadržaja oko kojih se udruge utemeljuju, povezano sa sve tri navedene sfere.

Autori navode kako bi u idealnoj situaciji civilno društvo trebalo, s obzirom na sadržaje oko kojih se udruge organiziraju, biti raznoliko i reprezentativno u odnosu na sva tri navedena segmenta. Analiza koju su oni proveli za šest gradova obuhvaćenih istraživanjem sugerira sliku koja je prilično udaljena od tog ideala. Pritom treba istaknuti kako su stanje u gradovima mjerili korištenjem ovih indikatora: prosječan broj članova po pojedinom segmentu, prosječan broj aktivnih članova po segmentu i prosječan broj volontera po segmentu. Tome dodaju indikator koji nazivaju mobilizacijski kapacitet udruge, a koji se odnosi na sposobnost udruge, to jest segmenta za "pretvaranje" pasivnih članova u aktivne. Uz postojanje određenih razlika među gradovima autori su ustanovili i dva zajednička obilježja. U svim gradovima segment slobodnog vremena ima u prosjeku najviše članova, najviše aktivnih članova i najveću sposobnost mobiliziranja. Pritom se, također, u svim gradovima, unutar segmenta slobodnog vremena, sport pojavljuje kao podsegment oko kojega se utemeljuje najveći broj udruge. Istodobno, segment politike u svim je gradovima relativno skromno razvijen, uz iznimku Berna koji ima izrazito "politizirano" civilno društvo. Autori zaključuju kako su u civilnim društvima gradova obuhvaćenih analizom zastupljeni različiti sadržaji, no kako je "politički dio civilnog društva – koji je u središtu većeg dijela teorijskog promišljanja – znatno slabije razvijen od dijela koji je vezan uz slobodno vrijeme" (75).

Dok je analiza u drugom i trećem poglavlju usredotočena na područje,

odnosno segment djelovanja udruge, u četvrtom se poglavlju – autori su nizozemski politolog Herman Lelieveldt, španjolski politolog Javier Astudillo i britanska politologinja Linda Stevenson – istražuju glavni ciljevi djelovanja udruge. Autori najprije ekspliciraju jednu moguću klasifikaciju glavnih ciljeva djelovanja udruge. Na prvoj, najapstraktnijoj razini, razlikuju dva moguća cilja, od kojih je jedan održavanje udruge, a drugi ostvarivanje određenih konkretnih ciljeva. Kod prvog cilja, održavanja organizacije, izvode daljnju podjelu na regrutiranje novih članova, prikupljanje novčanih sredstava i poticanje volontiranja. Što se tiče instrumentalnih ciljeva, daljnja je podjela na ciljeve koji su usmjereni na određene javne politike i ciljeve koji su usmjereni na klijente. Pritom navode kako se kod instrumentalnih ciljeva može govoriti o ostvarivanju ciljeva s delegiranjem i bez delegiranja aktivnosti profesionalnom osoblju. Kombiniranjem tih dvaju kriterija – usmjerenost na politike ili klijente i aktivnost s delegiranjem ili bez njega – kod instrumentalnih ciljeva dobivaju četiri moguća tipa ciljeva djelovanja udruge. Prvi je slučaj u kojemu je djelovanje usmjereno na rad na određenim javnim politikama uz delegiranje najvećeg dijela tog posla stručnjacima koji nisu članovi udruge. Kao tipičan primjer takvog djelovanja autori navode lobiranje za ili protiv određenih javnih politika, pri čemu udruge vrlo često angažiraju stručnjake koji im pomažu u artikuliranju potpore ili suprotstavljanja nekoj javnoj politici. Kod drugog slučaja opet se radi o usmjeravanju na javne politike, no sada bez veće uloge stručnjaka sa strane. Autori kao primjer navode različite društvene pokrete koji mobiliziranjem vlastitih članova te potom njihovim angažmanom nastoje

izvršiti utjecaj na određenu javnu politiku. Preostala dva slučaja obuhvaćaju situacije kada se udruge usredotočuju na klijente. Kod nedelegiranog djelovanja radi se o članovima vlastite udruge kao klijentima, odnosno o različitim vrstama aktivnosti koje za cilj imaju socijalizaciju i edukaciju članova. Usmjerenost na klijente izvan udruge autori nazivaju pružanjem usluga, pri čemu navode kako se to pružanje usluga odvija uz delegiranje jednog dijela djelovanja stručnjacima. Korištenjem navedene klasifikacije autori su pokušali utvrditi koji su od navedenih ciljeva djelovanja najčešće prisutni u udrugama, to jest koji su tip djelovanja udruge najčešće poduzimale u posljednjih godinu dana. Najvažniji rezultat jest izrazita dominacija ciljeva usmjerenih na klijente u odnosu na ciljeve usmjerene na javne politike, posebice pružanja usluga klijentima koji su izvan same udruge, što je u svim gradovima obuhvaćenim istraživanjem najčešće spominjani cilj djelovanja udruge.

U petom poglavlju, kojeg su autori danski politolog Lars Torpe i španjolska politologinja Mariona Ferrer-Fons, analizira se pitanje unutarnje strukture i organizacije udruga. Autori polaze od teze kako je u Europi tijekom većeg dijela 20. stoljeća postojao svojevrsni klasični model organizacijske strukture udruga. Taj je model obilježen postojanjem demokratske procedure pri donošenju odluka u udrugama na lokalnoj razini te povezivanjem lokalnih organizacija u regionalne i nacionalne "kišobran"-organizacije. Takvo vertikalno povezivanje vodilo je do stvaranja snažnih pokreta koji su bili sposobni za mobilizaciju velikog broja članova i volontera. Autore zanima je li se i u kojoj mjeri situacija u Europi izmijenila na početku 21. stoljeća. Naime neki teoretičari smatraju da je takav

model organizacije bio primjeren industrijskom društvu koje je bilo obilježeno klasno utemeljenim društvenim rascjepima, no kako nije prikladan za suvremena, informacijska i umrežena društva u kojima su glavni rascjepi kulturalni. U takvim društvima udruge više nemaju tako jasnu i čvrstu strukturu, već postaju privremene zajednice koje se organiziraju oko određenih konkretnih pitanja, a kojima pojedinci pripadaju kraće ili duže vrijeme. Osim toga povezivanje udruga više se odvija po horizontalnoj nego po vertikalnoj liniji. Autori žele propitati u kojoj su mjeri takve procjene političkih teoretičara prisutne u gradovima obuhvaćenim istraživanjem. Za propitivanje teze koriste se s tri indikatora. Prvi se odnosi na samu strukturu organizacije, pri čemu navode nekoliko mogućih načina strukturiranja. Jedan je da su udruge vertikalno organizirane kao lokalne podružnice regionalnih i nacionalnih organizacija, drugi da su vertikalno organizirane kao samostalne organizacije, treći da su horizontalno organizirane kao samostalne organizacije, a četvrti da su dio mreže udruga koja je horizontalno strukturirana. Drugi indikator autori nazivaju razinom formaliziranosti pravila upravljanja udrugom, što se odnosi na pitanje u kojoj je mjeri djelovanje članova i volontera jasno utemeljeno na pravilima i procedurama usvojenim od strane upravljačkih tijela udruge. Treći indikator odnosi se na razinu diferencijacije u strukturi upravljanja udrugom, pri čemu se nastoji utvrditi u kojoj mjeri unutar udruge postoje različita upravljačka tijela kao što su, primjerice, skupština, predsjednik, izvršni odbor, tajnik, blagajnik, različiti odbori itd. Podaci prikupljeni istraživanjem sugeriraju kako je klasični model organizacijske strukture u Europi još uvijek

dominantan. Drugim riječima, teze nekih političkih teoretičara o transformaciji strukture nisu se pokazale točnima niti za jedan od šest gradova. Autori zaključuju kako “podaci pokazuju da klasični model i dalje ima solidne temelje. Velik dio udruga vertikalno je umrežen u regionalne i nacionalne ‘kišobran’-organizacije. Osim toga, najveći dio udruga ima formalizirana pravila upravljanja udrugom i jasno diferencirana upravljačka tijela udruge” (116).

Poznati švicarski politolog Hanspeter Kriesi autor je šestog poglavlja, u kojem se bavi pitanjem organizacijskih resursa udruga, pri čemu se usredotočuje na ljudske i financijske resurse. Kriesi pritom pitanje resursa promatra u svjetlu dvaju trendova koji su u sferi civilnog društva prisutni u etabliranim demokratskim državama u proteklih nekoliko desetljeća. Prvi se odnosi na proces profesionalizacije djelovanja udruga, pri čemu udruge sve manje ovise o aktivnom radu članova, a sve više o stalno zaposlenom i plaćenom profesionalnom osoblju. Drugi je vezan uz činjenicu porasta broja udruga, pa se tako, primjerice, broj udruga u Njemačkoj i Francuskoj u posljednjih 30 godina utrostručio. Taj porast udruga posljedica je osnivanja velikog broja organizacija koje okupljaju mali broj članova i koje su usredotočene na rješavanje nekih konkretnih problema. Taj novi tip udruživanja pojedini autori, poput poznatoga švedskog politologa Boa Rothsteina, nazivaju solidarnističkim individualizmom.

Kako bi provjerio vrijede li navedeni trendovi i za gradove obuhvaćene istraživanjem, Kriesi kao indikator financijskih resursa pojedinih udruga koristi iznos budžeta, a u vezi s pitanjem osoblja zanima ga broj stalno zaposlenih. Empirijska analiza pokazala je da među

gradovima obuhvaćenim istraživanjem ne postoje značajne razlike s obzirom na navedene indikatore, pa se stoga najzanimljiviji rezultati mogu pokazati kao prosjek svih gradova. Tako 60 posto udruga ima budžet manji od 10 000 eura, a tek tri posto udruga ima budžet iznad milijun eura, no pritom Kriesi kao znakovit ističe podatak da tih tri posto udruga zapravo kontrolira 90 posto ukupnog budžeta svih udruga obuhvaćenih istraživanjem. Rezultati u vezi s analizom ljudskih resursa pokazuju kako 72 posto udruga uopće nema plaćenog osoblja, dok s druge strane oko jedan posto udruga ima preko 100 stalno zaposlenih. Autor zaključuje kako isti obrazac vrijedi za sve gradove, odnosno u svima “postoji puno udruga s malim ljudskim i financijskim resursima te izrazito mali broj udruga s ogromnim ljudskim i financijskim resursima” (124). Kriesija takvi rezultati navode na zaključak da se u civilnom društvu u navedenim gradovima mogu razlikovati dva ideal-tipa udruga. Prvi su tip udruge koje na raspolaganju imaju značajne financijske resurse i brojno stalno zaposleno osoblje, a drugi udruge koje nemaju stalno zaposlenog osoblja, ili ga imaju vrlo malo, i koje raspolažu malim budžetima, to jest skromnim sredstvima koja uglavnom ubiru od članarina. Prvi tip Kriesi naziva udrugama profesionalaca, pri čemu se izraz profesionalac odnosi na stalno zaposleno osoblje, a drugi udrugama članova.

Njemačka politologinja Sonja Zmerli i britanski politolog Kenneth Newton u sedmom poglavlju tematiziraju pitanje povezivanja udruga. Pritom navode kako je to izrazito zanemareno područje u ionako rijetkim sustavnim empirijskim istraživanjima civilnog društva, za razliku od pitanja kvalitete odno-

sa među građanima koje je u proteklih nekoliko godina postalo izrazito popularno među politolozima i sociolozima. Autori se stoga usredotočuju na pitanje o međusobnoj povezanosti udruga, te propituju tezu, čestu u političkoj teoriji, kako udruge međusobnim povezivanjem i stvaranjem preklapajućih mreža među članovima omogućavaju da se premoste određene društvene podjele i na taj način pridonose socijalnoj integraciji i koheziji. Autori istražuju u kojoj mjeri udruge obuhvaćene istraživanjem uspostavljaju veze s drugim udrugama te jesu li te veze ograničene samo na udruge koje se bave istim ili sličnim aktivnostima ili se povezuju i s drugim tipovima organizacija. Njihova analiza pokazala je kako se u gradovima obuhvaćenim istraživanjem uglavnom povezuju udruge iz istih segmenata, dok je povezivanje udruga iz različitih segmenata vrlo rijetko, stoga zaključuju kako "iako neke udruge imaju kontakte i veze s drugim udrugama, ti odnosi nisu tako brojni i gotovo su u potpunosti ograničeni na isti segment djelovanja" (171).

Osmo poglavlje, čiji su autori nizozemski politolog Herman Lelieveldt i talijanska politologinja Manuela Caiani, analizira pitanje odnosa između udruga i političke vlasti, pri čemu autore zanima postoje li kontakti udruga s predstavnicima političke vlasti kao što su gradonačelnici, članovi gradskih vijeća i zaposlenici u gradskim službama. Jednostavnom analizom pokazali su kako razmjerno velik broj udruga, u gradovima obuhvaćenim istraživanjem to iznosi između 63 i 76 posto od svih udruga, održava kontakte s predstavnicima političke vlasti. Zanimljiviji podatak vezan je uz pitanje odrednica učestalosti kontakata udruga s vlastima, pri čemu

autori pokazuju kako je socijalni kapital udruge, to jest broj i intenzitet veza s drugim udrugama najsnažniji prediktor učestalosti kontakata udruga s predstavnicima vlasti. Tako udruge koje su povezane s drugim udrugama istodobno imaju i najbrojnije kontakte s političkom vlašću.

U devetom poglavlju urednica zbornika Sigrid Rossteutscher, španjolska politologinja Lucia Medina i norveški politolog Per Selle pokušavaju na sferu civilnoga društva primijeniti koncepte fertiliteta i mortaliteta. Drugim riječima, analiziraju kako se u gradovima obuhvaćenim istraživanjem odvija proces stvaranja novih udruga i održavanja djelovanja ili gašenja starijih udruga. Pritom pod godinama starosti neke udruge razumijevaju razdoblje od osnivanja udruge do vremena provođenja njihova istraživanja. Taj proces starenja udruga izrazito je, kao i kod ljudi, varijabilan, pa tako neke udruge traju svega nekoliko mjeseci, dok druge mogu djelovati i nekoliko desetljeća, pa i stoljeća. Rezultati analize dovode ih do zaključka kako u gradovima obuhvaćenim istraživanjem dominiraju "mlade" udruge, pa tako u prosjeku oko 60 posto ukupnog broja udruga čine one koje su utemeljene u posljednja dva desetljeća. Autori stoga zaključuju kako je stalna promjena zajedničko obilježje svih gradova, no tome dodaju da istraživanje ipak sugerira tri ponešto različita scenarija budućeg razvoja civilnog društva. Najlošiji scenarij predviđaju za Aberdeen, koji obilježavaju vrlo niske razine utemeljenja novih udruga i prosječna razina održavanja starijih udruga. Taj scenarij autori opisuju kao eroziju civilnog društva, dok izrazom stagnacija civilnog društva označavaju situaciju u Bernu, u kojemu su također prisutne niske razine uteme-

ljenja novih udruga, ali uz istodobne visoke razine održavanja starijih udruga. Najbolji scenarij vidljiv je u Mannheimu i Aalborgu, u kojemu su uz prosječne razine održavanja starih udruga prisutne i visoke razine utemeljenja novih udruga.

Talijanska politologinja Simone Baglioni, nizozemski politolog Bas Deters, španjolska politologinja Laura Morales i njemačka politologinja Angelika Vetter autori su desetog poglavlja u kojemu istražuju odnos između veličine grada, mjerene brojem stanovnika, i veličine i različitosti civilnoga društva. Pritom se, za razliku od ostalih autora u zborniku, koriste ponešto drukčijim istraživačkim dizajnom i dodatnim izvorima podataka. Autori se usredotočuju na Španjolsku, Njemačku i Švicarsku te su za navedene tri države, osim tri grada obuhvaćena istraživanjem, izabrali i dodatne gradove koji se međusobno razlikuju po veličini kako bi mogli propitati odnos između veličine grada i veličine i strukture civilnoga društva. Pritom napominju kako su njihovi rezultati, s obzirom na mali broj slučajeva koje su obradili, više sugestivni nego konkluzivni. Kod veličine civilnog društva koriste se s dva indikatora. Prvi se odnosi na apsolutni broj organizacija u nekom gradu, a drugi na relativni broj organizacija koji podrazumijeva broj organizacija na 1000 stanovnika grada. Kod strukture ih zanima pitanje raznolikosti udruga, odnosno raznolikost aktivnosti kojima se udruge bave. Rezultati istraživanja su, očekivano, potvrdili tezu o pozitivnom utjecaju veličine grada na apsolutni broj udruga, pa tako s porastom broja stanovnika raste i broj udruga, a to vrijedi za sve gradove koje su analizirali. Zanimljivo je međutim da to ne vrijedi za relativni broj organizacija, odnosno ne

postoji povezanost između veličine grada i relativnog broja udruga. Veličina grada utječe pak na strukturu civilnog društva, pa tako u većim gradovima postoji veća raznolikost djelatnosti kojima se udruge bave.

U jedanaestom poglavlju Hanspeter Kriesi, Laura Morales i njemačka politologinja Melanie Walter-Rogg opisuju, na primjeru Njemačke, Španjolske i Švicarske, kako različiti politički konteksti i povijesne okolnosti utječu na smjerove razvoja civilnog društva. Pritom se, kao i autori prethodnog poglavlja, koriste širim izvorima podataka. U slučaju Njemačke pokazali su kako postojanje nedemokratskoga političkog sustava na prostorima bivše Istočne Njemačke i dalje bitno utječe na strukturu i razvoj civilnog društva. Najbolji je pokazatelj toga podatak kako su od ukupnog broja udruga čak tri četvrtine udruga na prostorima bivše Istočne Njemačke utemeljene nakon sloma komunističkog režima, dok je u istom razdoblju na prostoru bivše Zapadne Njemačke utemeljena jedna trećina od postojećeg broja udruga. Postojanje nedemokratskog režima utjecalo je i na mogućnosti razvoja civilnoga društva u Španjolskoj, pa se tako civilno društvo počinje intenzivno razvijati od početka 1980-ih godina, nakon sloma Francova režima. Pritom je za Španjolsku zanimljivo da je civilno društvo jače razvijeno u Kataloniji i Baskiji, što autori objašnjavaju postojanjem velikog broja udruga koje djeluju u području promoviranja etnokulturalnih posebnosti tih regija. Rezultati za Švicarsku također nude jedan zanimljiv uvid. Civilno društvo razvijenije je u kantonima u kojima se instrumenti izravne demokracije češće primjenjuju u političkom životu. Autori ipak dodaju kako takav zaključak o pozitivnoj vezi

između prisutnosti instrumenata izravne demokracije i jačega građanskog angažmana treba dodatno provjeriti u budućim istraživanjima.

U zaključnom poglavlju urednici zbornika William Maloney i Sigrid Rossteutscher daju kratak pregled najvažnijih rezultata prethodnih poglavlja. Pokušavajući pozicionirati istraživanje u širi kontekst istraživanja stanja socijalnog kapitala i civilnoga društva u suvremenim europskim državama, navode da je i njihova studija potvrdila kako je u takvim istraživanjima potrebno posebno voditi računa o tri elementa. Prvi je veličina civilnog društva, odnosno broj organizacija koje djeluju, drugi broj građana koji su članovi, aktivisti ili volonteri u tim organizacijama, a treći unutarnji mobilizacijski kapacitet udruga, odnosno njihova sposobnost da svoje člano-

ve potaknu da se aktivno uključe u rad organizacije.

Knjiga *Social Capital and Associations in European Democracies* znanstvenoj i stručnoj publici u Hrvatskoj vjerojatno neće biti toliko zanimljiva zbog samih rezultata istraživanja, no bilo bi značajno kada bi hrvatski istraživači obratili pozornost na metodologiju korištenu u istraživanju na temelju kojeg je knjiga nastala. Ova knjiga i istraživanje predstavljaju značajnu metodološku inovaciju u istraživanjima civilnoga društva i mogu se promatrati kao svojevrsni istraživački nacrt za buduća istraživanja i u drugim državama. U Hrvatskoj su naime empirijska istraživanja civilnoga društva još uvijek u začecima, pa bi korištenje ove ili neke slične metodologije dalo vrlo korisne podatke o aktualnom stanju civilnoga društva.